

М. М. ЛЕЛЕКАЧ

ПРО ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ЗАКАРПАТТЯ ДО КИЇВСЬКОЇ РУСІ
В X—XI СТ. СТ.

Мадьярські буржуазно-націоналістичні історики, виправдовуючи колоніальне панування буржуазії Угорщини над немадьярськими народами, вигадали фальшиву, антиісторичну концепцію про те, що мадьярські племена протягом перших років своєї навали в Панонію підкорили все тубільне слов'янське населення і завоювали всю територію, яка входила до складу Угорщини в кінці XIX і на початку XX ст.ст. Спорадично проживаюче на цих землях слов'янське населення було підкорене силою чи добровільно підкорилося мадьярам, або було витиснене завойовниками; слов'яни, що залишилися в Угорщині, на протязі X—XI ст.ст. асимілювалися в бік включення до складу мадьяр як „вищої і культурнішої раси“, й до кінця XIII ст. „Велика Угорщина“ являла собою єдину мадьярську національну державу від Адріатичного моря до хребтів Карпат.

Східні (руські) слов'яни—по концепції мадьярських буржуазно-націоналістичних істориків—не були автохтонним народом „Великої Угорщини“. Вони, починаючи з XIII ст., проникали через Карпати, втікаючи від утисків своїх феодалів-панів. Мадьярські ж пани й королі планово й систематично переселяли їх сюди на „пусті“, „безлюдні“, „вільні“ від населення (мадьярського) простори Закарпаття. Таким чином, за цією концепцією, закарпатські українці не були автохтонним населенням своєї батьківщини, тому вони тут не мають „історичних прав“ і не мають права вимагати ні національних, ні політичних прав.

Мадьярські історики аж до останніх років не могли й не хотіли зрозуміти процес історичного розвитку Угорщини, примиритися з тим, що Угорщина XIX—XX ст.ст. утворювалася в результаті історичного розвитку протягом багатьох століть. Правда, деякі мадьярські історики, якщо не були в силі розташувати мадьярські племена в X ст. по всій „Великій Угорщині“, припускали, що в X ст. Угорщина була маленькою державою, але тільки тому, що мадьярами не були окуповані території, „partes regni“, „confinū“, які являли собою пущі, незаселені й безлюдні. Мадьярські буржуазні історики ніяк не хотіли погодитися з думкою, що на території Угорщини в X—XI ст.ст. існували

політичні об'єднання, які не входили до Hungarії або Панонії. Вони не могли зрозуміти, що були також території, які не входили до складу Угорщини і що ці території поступово були захоплені й завойовані збройними силами перших угорських королів і феодалів.

Щоб цій антинауковій і ворожій для закарпато-українського населення концепції надати „наукове“ й політичне забарвлення, мадьярські націоналістичні вчені-політики з властивою буржуазній історіографії спритністю фальсифікували історичні дані, створюючи міф про „тисячолітні кордони Великої Угорщини“, про „неісторичність“ українців Закарпаття, міф, який некритично повторювали й деякі чеські історики.

Така фальшива й антинаукова концепція не відповідає навіть і угорській історичній традиції, бо в ранніх хроніках і літописах як угорських, так і неугорських, хоч і дуже неясно, говориться все ж про те, як виникала Угорщина.

Мадьярські кочуючі племена в IX ст. н. е. не склали єдиний народ, а тим більше не були вони тоді „мадьярською нацією“. „Мадьярський народ“ IX—X ст. ст.—це союз різних кочових племен на стадії воєнної демократії. До цього союзу племен по своєму етнічному складу входили, крім угро-фінів, також і хазари, кабари (плем'я невідомого етнічного походження). Цей мадьярський союз племен в другій половині IX ст. жив на північно-західному узбережжі Чорного моря (Етелкез), звідки ці племена робили наскоки на Русь, Болгарію і Панонію. Приблизно в 90-их рр. IX ст. мадьярський союз був розгромлений печенігами. Будучи розпорошеними, мадьяри, рятуючись від цілковитого винищення печенігами, перейшли Карпатські гори в різних місцях. Перехід відбувався не раз на протязі декількох років. Вони тут зустріли великий опір з боку місцевого слов'янського населення, яке вже тоді мало свої державні об'єднання.

Закарпаття в кінці IX ст. було заселене слов'янами і не було безлюдною пустинею або пущою, про що свідчать як мадьярські, так і руські джерела. Досить прочитати хроніку угорського хроніста 2-ї половини XII ст. Аноніма і ми повністю переконаємося, що як Закарпаття, так і вся територія Угорщини (Панонія і Трансільванія) компактно були заселені.

Про слов'янське населення Угорщини в IX ст. руський літопис Нестора від 898 року говорить: „Пришедше отъ вьстока (угри) и устремишася чересь горы великыя, иже прозвашася горы Угорьскыя, и почаша воевати на живушя ту. Сѣдяху бо ту преже Словене, и Волохове переяша землю Волянскую (Словѣнскую); по семь же Угре погнаша Волохи и наслѣдиша землю ту, и сѣдоша съ Словеньмы, покоривше я подъ ся, и оттоле прозвася земля Угорьска“¹⁾.

Наш літопис нічого не говорить про те, які тут жили слов'яни і на якій стадії свого суспільного розвитку вони знаходилися.

Мадьярський літописець Анонім в багатьох місцях своєї хроніки, особливо в розділі про прихід і завоювання мадьярськими племенами

¹⁾ Полное собрание русских летописей, т. II, Ипатьевская летопись, стр. 18.

Угорщини, говорить про боротьбу, яку вели мадьяри з місцевими князями й місцевим населенням. Запекла й довга боротьба відбувалася, в першу чергу, в центральній і західній частині Угорщини (Панонія). „Спустившись з Карпат,—пише Анонім,—біля Мукачева мадьяри на-трапили на слов'ян і болгар, над якими панував князь Салан“¹). Князівство Салана простягалось аж до центральної частини теперішньої Угорщини.

На захід від князівства Салана, на Задунайщині, було Велико-моравське князівство, а на схід—Біхорське князівство Марота.

В центральній Трансільванії знаходилося князівство Гелу, а в південній частині Трансільванії князівство Глада. Всі ці князівства, за винятком Великоморавського, входили в склад болгарського царства.

Та частина мадьярської орди, яка посувалася через Закарпаття, зустріла перший організований опір під Ужгородом, де князем був Лаборець²), залежний від князя Салана. Мадьяри швидко перемогли його війська й захопили кріпость Ужгород. Лаборець був убитий. Від Ужгорода одна частина мадьяр пішла до кріпості Землян (Землин), а друга—до кріпості Борзва (Боржава), яку й захопила на третій день облоги, зломивши опір війська Салана, після чого вони повернулися до головної орди³).

Але племена мадьярського союзу не довго перебували в північній Угорщині. На початку X ст. вони на чолі з князем Арпадом покинули північну Угорщину й переселилися на Задунайщину, ліквідуючи Великоморавське князівство⁴).

Вирішальний бій між князем Саланом і військами Арпада відбувся на полі Алпар, недалеко від Чорнграду, в центральній Угорщині. Салан—за словами Аноніма—наголову був розгромлений.

Мадьярські буржуазні історики доводять, що пануючі „болгари“ емігрували до Болгарії, а підкорене болгарами слов'янське населення дістало нових панів: замість болгарських—мадьярських. В дійсності, деяких князів мадьяри прогнали, іноді самі князі кидали своє князівство, але були випадки, коли мадьярська орда, перемігши в боротьбі

¹) . . . Et sic venientes per silvam Houos. ad partes Hung descenderunt, et cum illuc peruenissent, locum, quem primo occupauerunt, Muncas nominauerunt, . . . Sclauui uero habitatores terrae, . . . timuerant valde, . . . (Anonymi, cap. XII. pag. 29. Cas-soviae, 1747.)

²) „Tunc dux Almus et sui primates audientes talia, laetiores facti sunt solitio, et ad castrum Hung equitauerunt, ut caperent eum. Et eum castra metati essent circa murum, tunc comes eiusdem castri nomine Laborcy, qui in lingua eorum D u c a vocabatur, fuga lapsus, ad castrum Z e m l u m properebat.“ (Anonymi, ibi-dem, cap. XIII, pag. 30-31.)

³) „Anno Dominicae incarnationis DCCCCIII. Arpad dux missis exercitibus suis totam terram, quae est inter Thisciam et Budrug usque ad U g o s a m, sibi cum o m n i b u s h a b i t a t o r i b u s suis praeoccupavit, et castrum B o r s o a obse-dit, muros eius destruxit, et milites S a l a n i d u c i s, quos ibi inuenit, catenis liga-tos in castrum Hung duci praecepit, et dum ibi per plures dies habitassent . . .“ (Ano-nymi, ibidem, cap. XIV.)

⁴) „Після того, коли Арпад перейшов Дунай, він прибув до Панонії й розташувався табором там, де тепер побудоване місто Фегервар. Отже, цей район був для Арпада першим поселенням“. (Кезай: Chronica Hungarorum, кн. II розд. 35.)

князя і його воїнів, все ж таки залишала князя в його володінні. Вони ставали тоді союзниками мадьярського союзу племен в їхніх наскоках на Захід. Так сталося і з Біхорським князем Маротом. Арпад після перемоги над Маротом повернув йому Біхорське володіння. Князь Глад підкорюється добровільно, визнавши перевагу Арпада й залежність від нього.

Мадьярські племена, як кочуюча орда, і тут, в новій батьківщині, вели таке ж кочуюче життя, як колись в районах біля Чорного моря. Вони захопили тільки такі території, де можна було займатись скотарством, рибальством і полюванням на дрібних тварин.

Всі історичні джерела, по ранній історії мадьярських племен в Панонії, говорять про те, що мадьярські племена не захопили такі території, де природно ростуть ліси й де рівнина починає переходити в гірську область. А лісова хліборобська область в X—XI ст.ст. простягалася далеко глибше в угорську рівнину ніж тепер.

Мадьярський союз племен, після вторгнення до Панонії не осів і не створив свою державу, а на протязі майже всього X ст. провадив кочуюче життя без певної осілості. Ще з XI ст. маємо відомості, що мадьярські племена в Панонії кочують з місця на місце. Кожне плем'я (а їх до союзу входило 8) і далі жило своїм відокремленим життям. Плем'я слухало тільки свого племінного начальника. Кожне плем'я осіло там, де вважало кращим для свого життя ¹⁾, або де ще було багато вільних просторів. Одно плем'я від другого відділялося широким пасмом незаселеної території, рікою або болотами, щоб уникати міжплемінних непорозумінь і боїв. Навіть грабіжницькі походи до Західної і Південної Європи проводили мадьярські племена не під керуванням начальників племені мадьяр—Арпадовичів, а самотійно „на свій риск і відповідальність“.

Ми не маємо точних даних про те, яку територію в південній Угорщині захопили мадьярські кочівники в X ст. Константин Багрянородний визначає місце життя їх в середині X ст. між п'ятьма ріками: Темеш, Бега, Марош, Кереш і Тісса ²⁾. Отже, вся ця територія розташована в південній Угорщині.

Угорські хроністи Анонім (друга пол. XII ст.) і Кезай (друга пол. XIII ст.), на основі народної традиції і переказів, дають більш точні дані про перші поселення мадьярських племен. На підставі цих літописів, ми бачимо, що на півночі теперішньої території мадьяр засіли роди з племені Кенде. Ця територія обмежувалася на півночі рікою Самош і на північному сході притокою її—рікою Красна й великими болотами „Лап“.

На південь це плем'я розрослося аж до Бігорщини, до ріки Марош.

На захід від племені Кенде в районі „Нір“ і середньої течії

¹⁾ „Отже, ці капігани так вибрали собі територію поселення, як ми розказали, а роди подібно їм вибрали собі також те, що їм подобалося“. Кезай, кн. II, розділ I, § 12.

²⁾ De Administrando Imperio, cap. 40, pag. 173-174.

Тісси над нижньою течією ріки Бодрог, розташувалося плем'я Кабарів. ¹⁾ Хроніст Кезай в цих районах розміщує інші роди, але ще більш на південь ²⁾.

На окраїні Західньої Трансільванії поселилося плем'я Дьюла.

Ми не маємо ні історичних, ні традиційних, ні мовних даних про те, щоб на північ від цієї лінії (приблизно по лінії Токай, Саболч, Самош) осіло якесь мадьярське плем'я, або рід з якогось племені.

На те, що мадьярський союз племен в X ст. не захопив і не заселив територію Закарпаття, вказують засічні лінії і походження закарпатських і північно-угорських феодалів.

Мадьяри, як кочуючі племена, намагалися оборонити окуповану територію від зазіхань інших племен або народів, що не входили до їх союзу племен. Свою територію обороняли засіками й сторожили спеціальними загонами. Сліди такої засічної лінії можна прослідкувати на основі старих топографічних назв цієї області. Мадьяри засічну лінію називали „дъепе“—засіка (по лат. indagio). Сторожів називали „леве“ ³⁾, „секель“ ⁴⁾, а місце, де сторожили—„ер“ ⁵⁾. Територію, яка знаходилася поза цією засічною лінією, мадьярською мовою називали „дъепеелве“ (по лат. ultra indagiones).

Назви „Секель“, „Ер“, „Леве“ показують на ті крайні поселення, поза якими влада племені й мадьярський етнічний елемент не поширювалися. Отже, засічна лінія з'являється немов етнографічним кордоном, а тим самим і кордоном влади племені.

В X—XI ст.ст. засічна лінія в північній Мадьярщині проходила від Токайських гір до ріки Тісси, до городища Саболч, звідси в напрямку болота „Лап“, до ріки Самош і Красна.

Тут основним пунктом була кріпость Шарвар (Sárvár—кріпость серед боліт). Навіть великий загиб ріки Тісси на південь від Чопана не був окупований мадьярськими племенами. Кабош Кандра, говорячи про виникнення жупи Саболч, констатував, що поселення слов'ян „можна прослідкувати аж до Дебрецина, до хорошої землі (підкреслено Кандром), їх (тобто слов'ян) не змела угорська навала. В північній Саболчі, точніше, над Тіссою вони заселяють цілий ряд сіл“ ⁶⁾.

Отже, приблизно по цій засічній лінії знаходимо таку топоніміку:

Над Тіссою біля містечка Мандок Ер-Мезев (Örmező).

Теж біля Тісси село Ер-Ладань (Ör-Ladány) ⁷⁾.

Між Тіссою і містом Кішвардою—Ер-Патрого (зустрічається під 1324 роком—Eurpatruh) ⁸⁾.

¹⁾ Анонім тут „розміщує“ куманів. Але відомо, що кумани появилися в Європі тільки в 1066р. Під куманами Аноніма треба розуміти кабарів.

²⁾ „Четвертого капітана називали Урс (Urs), який, як говорять, поставив своє шатро в районі р. Шайов“. (Кезай, цит. кн. II, розд. I § 19).

³⁾ Lövő—стрілець.

⁴⁾ Székely—секель.

⁵⁾ Ör—сторож.

⁶⁾ Kandra Kabos: Szabolcs vármegye alakulása. Budapest, 1884, см. 9.

⁷⁾ Csánki D.: Magyarország tört. földr. I. 519.

⁸⁾ Zichy: Okmánytár, I. 262.

Біля Кішварди на схід—Леве (під 1413 роком—Oltarus—Lewew; під 1428 роком—Lewew)¹⁾.

На схід від Кішварди—Леве-Петрі (Lövvö-Petri)²⁾.

Село біля Богдану—Секель (під 1284 роком—Villa Zekul³⁾; під 1324 роком—Sekel)⁴⁾.

Теж одна місцевість в цих же районах на ім'я Ер (під 1325 роком Ewr⁵⁾; під 1440 роком—Ewrin districtu Vyr)⁶⁾.

На південь від цієї приблизної лінії в XII—XIII ст.ст. з'являються великі феодалі, які своє походження виводять від родової знаті мадьярського племені Кенде. На північ від цієї лінії ми не зустрічаємо таких феодалів. Тут, на півночі, всі феодалі після XII ст. були служилою знаттю і здебільшого це—прихідці з-за кордону (німці, італійці, чехи і ін.).

На протязі X ст. в соціальному ладі мадьярського союзу племен відбулися дуже значні зміни. Під впливом слов'янського оточення в надрах мадьярського суспільства відбувається процес розкладу патріархально-родових відносин. З поступовим переходом до хліборобства, ознайомленням з вищою слов'янською культурою і прийняттям християнства, в надрах мадьярських племен починають зникати певні племінні відмінності й ці племена зливаються в єдиний народ. З другої половини X ст. мадьярські племена починають вести осіле життя. Цьому сприяла й оборонна війна, яку мадьяри змушені були вести проти своїх сусідів, головним чином, проти німецьких імператорів.

Починається об'єднання племен. Початок цьому об'єднанню кладе князь Гейза (або Дейче). З об'єднанням паралельно відбувається і ліквідація влади окремих князів, які до цього часу були суверенними на території свого племені. Король Стефан I приєднує до своєї держави Затіссянщину й Трансільванію на Сході й Словаччину на Заході, що мали переважно слов'янський характер. Тільки так можливо зрозуміти той слов'янський вплив, який так сильно проявився у внутрішньому житті мадьярської держави в перших віках її існування.

Звичайно, мадьярські націоналістичні історики замовчують факти, які вказують на те, що першим об'єднувачем мадьярських племен і агресором проти немадьярських князівств був Стефан I. До свого володіння він приєднав „князівства й землі всіх, що жили навколо, сусідніх народів“⁷⁾. В легенді „Vita maior“ ясно говориться, що Стефан I підкорив „князівства й князів, частини роз'єданого

1) Csánki, O. C. I 519.

2) Kundra K. O. C. 13.

4) Zichy: Okmánytár, I. 59.

3) Anjoukori okmánytár, II. 171.

5) Anjoukori okmánytár, V. 151.

6) Csánki, o. c. I. 482.

7) „Postquam autem magnificavit dominus misericordiam suam cum beato rege Stephano, vertendo dorsa regum in fugam a facie gladii eius et dominio eius principatus atque potestatis suiciendo (terras) omnium exterarum nacionum circumiacencium.“ (Chronicum pictum, cap. 41. Edit. M. Florianus, Fontes domesfici, II, pag. 143.)

королівства й провінцій, разом з їхніми начальниками“¹⁾. Т. зв. Легенда Гартвіга (кінець XI ст.) говорить про Стефана, що він „божою поміччю підкорив собі багато народів і багато невіруючих обернув силою на християнську віру“²⁾.

Якби угорські князі до Стефана I володіли всіма землями „Великої Угорщини“, як про це доводять мадьярські буржуазні історики, то ясно, що Стефанові не потрібно було б приєднувати й підкорювати „князівства“ й „провінції“.

Король Стефан, як тільки став князем, підкорив собі князівство Копаня на Задунайщині (Панонія). Стефанові допомагали німецькі рицарі Гунт і Пазман, яким Стефан дарував широкі простори на завойованих територіях не тільки в Задунайщині, але як побачимо далі, й на території північної Мадьярщини. Князівство Копаня було завойоване в 997 р.³⁾

На початку XI ст. Стефан спрямував свою агресію проти князівства Ахтума. Це князівство знаходилось в південній Угорщині між ріками Кереш і Тісса, на півдні межувало з Дунаєм, а зі сходу—з Трансільванськими горами. Це князівство було залежне від болгарського царства. Легенда Гелерта розповідає, що Ахтум прийняв християнство в Болгарії—в Відіні. Він як християнин закликав до свого князівства слов'янських проповідників з Болгарії і для монахів організував монастир в Марошварі (тепер Чанад)⁴⁾. Легенда далі розповідає, що в Ахтума було більше війська ніж у Стефана. Стефан склав союз з візантійським імператором Василем II, ворогом болгарського царя Самуїла. Вони спільними силами здобули: Василь—Болгарію, а Стефан—князівство Ахтума. Після загарбання володіння Ахтума вся ця область стала великою жупою, на чолі якої Стефан призначив Чанада і ввів туди латинських попів. Столицю Ахтума—Марошвар—перетворив Стефан на католицьке єпископство. Першим єпископом став Гергард⁵⁾.

Після приєднання князівства Ахтума, Стефан пішов походом проти Трансільванського князя Юлія, який був його родичем⁶⁾. Це князівство (regnum) знаходилось в південній і центральній частині

1) „Quidam eorum regna cum regibus, quidam principatus cum principibus, quidam partes et diuisiones regnorum et provinciarum cum prefectis et prepositis ad christiane religionis cultum perduxerunt“. (Florianus M, Fontes domestici, I II.)

2) „Qui plures gentes per dei adiutorium sibi subiugasset et multis infideles per suam potentiam ad dominum convertisset.“ (Legenda Hatvici, cap. 5. Edit. M. Florianus, Fontes domestici, I, pag. 45.)

3) Cronicum pictum. Edit. M. Florianus, Fontes domestici, II; 126—127.

4) Vita s. Gerardi, Moresane ecclesiae episcopi major, cap. 10. (Edit. Endlicher, Monumenta Arpadiana, pag. 205—213). Fehér Géza., A bolgár egyház kisérlétei és sikerei hazánkban. Századok, 1927—1928, pag. 8—11.

5) Chronicum Posoniense brevis. (Edit. Endlicher, Monumenta Arpadiana, pag. 55.)

6) „Stephanus bellum gessit contra avunculam suum nomine Gyulam, qui tunc temporis totius Ultra Silvam regni gubernacula possidebat... Universum vero regnum eius latissimum et opulentissimum monarchie Hungarie adiunxit. Dicitur autem regnum illud Hungarice Erdeelv“. (Scriptores Rerum Ungaricarum, I. pag. 314—315).

Трансільванії і столицею його було місто Альба Юлія (або Альба Трансільванія). Донька Юлія „Beleknegina“ була другою жінкою князя Гейзи — батька Стефана ¹⁾).

Цими війнами Стефан не обмежив свою агресивну політику. Старі угорські літописи розповідають, що Стефан пішов походом проти Кеана, князя болгар і слов'ян, які жили в містах дуже укріплених самою природою. Стефан лише з великими зусиллями і в боях нарешті преміг і вбив ²⁾ Кеана — говорить далі хроніка — загарбав багато золота й цінностей, на які побудував храм в своїй столиці Фегерварі. Захоплену нову територію приєднав до Угорщини й князем призначив свого родича Золтана ³⁾).

Виникає питання: в якій частині Угорщини чи Трансільванії треба або можливо локалізувати князівство Кеана? В південній і центральній частині Трансільванії, як ми бачили, було князівство Юлія, від нього на захід князівство Ахтума. Деякі угорські історики „розміщують“ це князівство аж в Молдавії, навіть і в Болгарії, мотивуючи це тим, що на початку XI ст. вся Угорщина вже входила до держави Стефана. Така локалізація невірна, бо хроніка ясно говорить, що князем завойованої території став родич Стефана, який тут був удільним князем, і що ця територія в дійсності входила до складу угорської держави. Чеський історик В. Халовпецький „розміщує“ слов'янське князівство Кеана в північній частині Мадьярщини, між ріками Тісса й Кереш. Сюди входило й Закарпаття ⁴⁾).

Князівство Кеана, на нашу думку, могло бути розташоване вздовж ріки Самош, верхньої течії Тісси і в північній Трансільванії. Іван Карачоній, один з мадьярських буржуазних істориків, що описував епоху короля Стефана I, про приналежність цієї території до Угорщини говорить: „...в 896—1020 рр. мадьяри не зайняли східну частину Сатмарської жупи. Свої шатра поставили тільки до р. Красна“ ⁵⁾).

І ці короткі й дуже скупі дані яскраво вказують на те, що ні Закарпаття, ні північна Угорщина до короля Стефана I не були захоплені мадьярами.

Територія Закарпаття, або принаймні велика її частина, входила до складу Київської держави. На цей факт вказує польський хроніст Галл. Цей хроніст пише, що польський король Болеслав воював з

¹⁾ „Uxor autem eius (Deuix—Geza) Beleknegini id est pulchra domini slavonice dicta supra modum bibebat et in equo more militis agens quendam virum iracundie nimio furore occidit“. (Pertz: Mon. Germ. Hist. SS. III. pag. 862)... „ad Ungarorum seniore[m] magnum, immo ad uxorem eius, quae totum regnum manu tenuit, virum et quae erant viri, ipsa regebat“. (Mon. Germ. Hist. SS. IV. pag. 607).

²⁾ „Post haec autem movit (Stephanus) exercitum super Kean, ducem bulgarorum et slavorum, quae gentes loca naturali situ munitissima inhabitant.“ (Chronicum pictum Ed. M. Florianus., Font. dom. III. pag. 140).

³⁾ „Et locavit ibi unum proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes transilvanas“. (Chronicum pictum, cap. 41. Ed. Florianus, ibidem.)

⁴⁾ V. Chaloupecký, Staré Slovensko, 105, 275.

⁵⁾ Kerácsenyi János, Szatmár város eredete. Budapest, 1925, 217.

королем Стефаном Угорським. Кордони Польщі тяглися до р. Дунай, міста Ягер, р. Тісса й Тепла „аж до кріпості Саліс (Галліс), де були кордони між мадярами, руськими і поляками“¹⁾.

Ми маємо й інше свідчення про те, що кордони угорського королівства з початку XI ст. проходили набагато далі на південь, ніж в наступних століттях. В польській хроніці з XII ст. говориться, що польський король Болеслав Хоробрий відвів угорського князя до своєї батьківщини, після чого він „повертає на свої кордони в кріпость Саліс“²⁾.

Отже, ми бачимо, що кордони Польщі, Угорщини і Київської Русі проходили біля кріпості Саліс („Соляна кріпость“), причому, як видно з другої цитати, кордони проходили на південь від цієї кріпості. Виникає питання, де ж шукати цю кріпость Саліс (або Галліс)?

На території сучасної східної Словаччини, північна частина якої заселена українцями, ми знаходимо в ранньому середньовіччі декілька „Соляних кріпостей“. Одна з них лежить на південний схід від Кошиць, вона тепер називається Сланець. Друга знаходиться на захід від Ужгорода і в середньовіччі мала назву „каструм Галліс“, а тепер—Сечовці. Біля Пряшова також є кріпость Саліс, що в даний час зветься Соливар. Проте, треба відзначити, що ця остання кріпость була побудована пізніше 1288 року, бо тільки цього року угорський король дозволяє і доручає угорському феодалу Міцбанові побудувати тут кріпость³⁾. Отже, раніше вона не існувала.

Тому локалізувати кордони трьох держав на початку XI ст. можливо і треба тільки біля Сечовців або біля Сланець. Більш того, в районі Сланець є соляне джерело, яке в грамотах згадується під назвою „Шокут“ (тобто „соляне джерело“). Тут же на рівнині, між селами Сілваш-Уйфалу і Січкерестур знайдена сіль. В XIII ст. декрети короля Андрія II згадують соляні склади по сусідству з замком Сланець, в Регеці⁴⁾. Звичайно, соляні склади були в ті часи укріпленими.

Отже, цілком можливо, що це укріплення й було близьким до місця, де сходилися кордони трьох держав. А це означає, що Закарпаття цілком було в складі Київської Русі.

Про те, що Закарпаття, або принаймні велика його частина, входило до складу Київської Русі за часів князя Володимира Святославовича свідчать і наші літописи. В літописі під роком 996 згадується, що Володимир „...бѣ живя съ князи околними его миромъ, с Болеславомъ Лядськимъ, и съ Стефаномъ Угорьськимъ, и съ Ондрикомъ Чешькимъ и бѣ миръ межи има и любы...“⁵⁾. Це значить, що коли

1) „Nam termini Polonorum ad litus Danubii ad civitatem Stringoniensem terminabatur; dein in Agriensem civitatem ibant; demum in fluvium, qui Tizia nominatur, cedentes regyrabant juxta fluvium, qui Cepla nuncupatur, usque ad castrum Galis (recte Salis), ibique inter Ungaros, Ruthenos et Polonos finem dabant“. (Monumenta Pol. Hist. Lwow, 1864, tomus I. pag. 505).

2) „...Sekessit in terminos sous in castrum Salis“. (Endlicher, Monumenta Hung. hist. I, стор. 80.

3) Wagner, Dipl. Saros, стор. 52.

4) Decreti Andree II. 1222, art. 25.

5) Полное собрание русских летописей, т. II, Ипатьевская летопись, стр. 111.

Володимир жив у мирних відносинах з угорським королем Стефаном, то кордони держав цих двох государів, які до того ж були сусідами („околними князи“), повинні були стикатися. А ми вище бачили, що кордони Угорщини в кінці X і на початку XI ст. проходили південніше території сучасного Закарпаття. Отже, кордони між двома державами могли проходити тільки на південь від Карпат.

Політичне послаблення Київської держави з другої половини XI ст. використали угорські королі і розпочали експансію на північ, в напрямку Карпат і через Карпати.

Угорські королі продовжували свою агресивну політику за межі північної Угорщини, на Закарпаття, користуючись тим, що Київська Русь в XI—XII ст.ст. переживала глибокий занепад. Там відбувалися міжусобиці між удільними князями й феодалами, а окраїни Русі захоплювалися агресивними сусідами.

На захоплених територіях угорські королі організовують королівські домени („меде“-жупи, комітати), центрами яких були слов'янські (руські) городища. В XI—XII ст.ст. виникають комітати (жупи): Землянський, Ужгородський, Боржавський і Королівський. Ці території на протязі XI—XIII ст.ст. визначаються як „Confinium Nyr“, „Confinium Ungarorum et Polonorum“, „Partes Hung“, „Partes Mezesinae“, „Marchia Ruthenorum“, „Provinciam castrorum Ung et Borsua“, „Emericus dux Ruizorum“.

Однак, ще й після захоплення Закарпаття угорськими феодалами, кордони між Угорщиною й Київською Руссю, а пізніше Галицько-Волинським князівством, довго ще не були точно встановлені й переміщувалися. В Галицько-Волинському літописі під р. 1235 говориться, що коли князь Ростислав, повертаючись з походу проти половців, дізнався про те, що Галич прийняв до себе Данила, то він втік „...бежа во Угры путем, имже идыше на Борьсуков дель и прииде к бани, рекомѣ Родна и оттуда иде вь Угры“¹). „Борьсуков дель“—це гірське пасмо, що тепер на румунській мові називається Борсукеу. На захід від цього гірського пасма є Баня Родна, або на мадьярській мові—Надьбаня. Отже, за свідченням літопису, Угорщина починалася тільки після Надьбані, тобто, райони на схід від „Бані Родна“ не належали до угорської корони.

З захопленням південного Закарпаття і організацією королівських доменів, кордони Угорщини поступово посуваються далі на північ до Карпатських гір. Засічна лінія („дъпе“) в XIII ст. вже проходить приблизно по підніжжю Карпат. Між цією другою (молодшою) засічною лінією і старою в XII—XIII ст.ст. королі нагороджують своїх слуг і службовців величезними ділянками землі разом з населенням. На цій новій захопленій території вже в XIII ст. ми не зустрінемо ні одного угорського феодала, який би міг доводити, що його сім'я або батьки є тут власниками на основі права першої займанщини „*prima-occupationis*“: закарпатські феодали це—прихідці-чужинці, або феодали місцевого слов'янського (руського) походження.

¹) Полное собрание русских летописей, т. II, Ипатьевская летопись, стр. 778.

Не менш важливим доказом пізнього захоплення Закарпаття мадярами є той факт, що правомочність угорських єпископів аж до XIII ст. не простягалася на територію Закарпаття. Король Стефан I заснував в Угорщині 10 єпископств і грамотами точно визначив ту територію, населення якої повинно було належати до певної єпархії і платити єпископу десятину. З кінця XI ст. королі засновують на новоздобутих землях нові єпископства (католицькі): Великоварадинське і Ягерське. В XIII ст. між цими двома єпископствами йде боротьба за право на територію Закарпаття, бо в засновуючі грамоти цю територію королі не ввели. „Території Шариської, Земплинської, Ужанської, Бережської і Мараморошської жуп спочатку не входили до Ягерської єпархії, але тільки пізніше дісталися їй, коли засіки поступово були висунуті на північ“¹⁾. Отже, з поширенням володіння угорських королів на Закарпатті поширюються за ними й претензії католицьких єпископів на десятину з нової території.

В цій коротенькій статті ми не претендували подати вичерпну відповідь на всі питання, які зв'язані з захопленням Закарпаття мадярами в XI—XII ст. ст. Але й дані, які ми навели, наглядно показують, що антинаукова концепція про „тисячолітню Велику Угорщину“ й про її „тисячолітні кордони“ зародилася в головах мадярських націоналістичних істориків, щоб і цією фальшивою наукою роззброїти трудящих Закарпаття в їх боротьбі проти соціального й національного гніту під час мадярської окупації.

Разом з тим історичні дані свідчать про приналежність Закарпаття в X—XI ст.ст. до Київської Русі.

---

¹⁾ Balics László, A romai kath. egyház történet te Magyarországon. Budapest, 1885, I, pag. 88.

Н. М. ЛЕЛЕКАЧ

О ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ЗАКАРПАТЬЯ К КИЕВСКОЙ РУСИ
В X—XI СТ.СТ.

РЕЗЮМЕ

Чтобы оправдать свое колониальное господство в Закарпатье, мадьярские буржуазно-националистические историки выдумали фальшивую антинаучную теорию о „тысячелетней Великой Венгрии“. По этой теории закарпатские украинцы являются только пришельцами на своей территории, только колонистами с XIII ст.

Мадьярский союз племен, после вторжения в Панонию Закарпатье не занимал.

К началу XI ст. Закарпатье совершенно не входило в состав Венгрии.

Исторические данные показывают, что до 1020 г. Закарпатье входило в состав Киевской Руси.

Только начиная со Стефана I мадьярские короли ведут агрессию по направлению Карпат и, вообще, против славянских народов. Они постепенно захватывают Закарпатье. Эта агрессия продолжалась до XIII ст.